
K současnému stavu slovenské frazeologie

Dana Baláková: *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazémů)*. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität, 2011. 315 s.

Slovenská frazeologie se rozvíjí soustavně od přelomu 60. a 70. let, tedy začala se rozvíjet dříve než česká, a to zásluhou především Jozefa Mlacka, který položil její teoretické základy a dodnes je vedoucím představitelem dnes už bohatě rozvětvené rodiny frazeologů. Ještě jednu přednost mají slovakisté, zásluhou Františka Mika a jeho kolegů z nitranské školy literární komunikace se v tutéž dobu obrátil zájem ke komunikaci i k frazeologii ve škole (včetně začleňování konkrétního frazeologického materiálu do jednotlivých ročníků základních škol), viz *Frazeológia v škole* (1989). Navíc právě nitranští lingvisté, jmenovitě Ján Oravec, začali od 80. let organizovat konference frazeologů i s vydáváním sborníků.

Do řady slovenských frazeologů se začlenila i Dana Baláková z ružomerské filozofické fakulty, která z Bratislavy do Rožumberka přivedla právě Josefa Mlacka, takže se centrum frazeologů přesunulo sem. D. Baláková organizuje setkávání frazeologů i ze slovanských a germánských zemí, zasedává zde i frazeologická komise při Mezinárodním komitétu slavistů, je tady centrum schůzek autorů vytvářejících srovnávací slovník slovanské frazeologie (v čele s V. M. Mokienkem). D. Baláková i díky osobním kontaktům má přehled o tvorbě slovanské frazeologie, jak o tom svědčí mj. i seznam literatury připojený k dílu, o němž dále pojednáme: *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazémů)*, vydané v Graifswaldu r. 2011 (315 stran). Knihu hned v předmluvě označuje její vědecký redaktor Harry Walter: Ein Buch, das „Hand und Fuß hat“, tedy ekvivalentem našeho českého frazému *kniha má hlavu a patu* – a kniha je toho označení práva. D. Baláková se orientuje na zkoumání frazeologie už řadu let, viz už její disertace, vzniklá zhruba před deseti lety (Baláková, 2005). Od té doby se rozrostla její sbírka somatických frazémů, získaných excerpí a analýzou řady frazémů slovenských, ruských a českých z posledního zhruba půlstoletí.

Podtitulem se kniha hlásí k jmenované disertaci Slovenská somatická frazeologie, ale její rozsah je více než dvojnásobný a hlavně je obecně zaměřená na pohyb ve frazeologii; fond somatických frazémů slouží jako podkladový materiál pro vyvozování obecných zákonitostí a vlastností frazémů. Možná, že by bylo bývalo výstižnější z uvedených důvodů volit podtitul: *na materiálu somatických frazémů*.

Somatické frazémy jsou vděčným tématem frazeologických zkoumání, o nich psaly kdysi už M. Ivanovová-Šalingová, E. Smiešková, zvláště K. Habovštiaková – E. Krošlaková, z Čechů E. Mrhačová (její práce chybí v seznamu i ve zdrojích), také R. Kuchar o nejčastějších somatických komponentech v somatických frazémích, ale i další autoři o somatických komponentech v ruské a polské frazeologii.

Třebaže název publikace D. Balákové deklaruje, že jde o slovenskou frazeologii – a ta je také v popředí jejího zájmu – zaměření díla je širší. Jak už bylo výše řečeno, autorka se velmi dobře orientuje ve slovanské frazeologii, a tak může srovnávat nejen slovenské, české a ruské

frazeologické ekvivalenty, ale – a to zvláště – opírá se při výkladu frazémů o slavistickou frazeologickou literaturu.

V úvodu autorka vychází z premisy, že jazyk je antropocentrický a frazeologie „je jeho prirodzeným obrazom, obraznou, príznakovou či expresívnou alternatívou reči, reflexom sveta inter-/exteriocizujúceho“ (s. 17). V této kondenzované formulaci shrnula vlastnosti, jež pokládá ve frazeologii za základní. Dále se k vlastnostem frazeologie ještě vrátíme.

Kniha je rozčleněna na tři části:

První část uvádí do problematiky teoreticko-metodologických východisek, následuje druhá část *Fond somatických frazémů* s charakteristikou kvantitativní, tvarovou, rozčlenění frazémů na frazeolexémy, frazeotextémy – s dalším členěním – a variantnost frazémů. Pro tuto část by se nabízel název: Popis fondu somatických frazémů. Poslední, třetí – a podle mého názoru i podle názvu knihy základní část – je věnována dynamickým tendencím v somatické frazeologii. Všechna významná data, jež monografie přináší, shrnula autorka v důkladném 12stránkovém závěru.

Připojen je rozsáhlý seznam literatury a zdrojů, z nichž autorka čerpala, seznam zkratk a značek (jichž využívá ke zkrácení textu) a resumé německé a ruské (důvod viz výše). Přílohu tvoří registr živých somatických frazémů i s frekvenčními údaji o jejich užívání.

Autorka sleduje, jak patrně, dvojjediný cíl: dynamiku slovenské frazeologie s podílem somatických frazémů v ní; konfrontaci užití frazémů v řečové praxi (ve sféře publicistické a umělecké) i recepce frazémů. Reflektuje obrat od systémového popisu ke komunikačně-pragmatickému paradigmatu. V souladu s tím je její tvrzení o variabilitě a proměnlivosti frazémů (s. 22 a 24), třebaže to zní zdánlivě paradoxně.

Projdeme jednotlivé části knihy: V úvodní kapitole o teoreticko-metodologických východiscích shrnuje principy současné slovenské frazeologie, tak jak je shromáždila studiem inspirativních zdrojů (J. Furdíka, J. Horeckého, J. Dolníka, J. Mlacka a P. Ďurča): motivace, synkretismus, druhotnost pojmenování, funkční separace, transpozice, analogie mezi frazémy – na jejím pozadí vidí i anomálnost – idiomaticnost, tvarovost a emancipace, dále i jazyková ekonomie a příznakovost. Je seznámena i s Čermákovými frazeologickými univerzáliemi a teorií antinomií (o ní v obecné rovině už B. Havránek v 60. a 70. letech), zpracovanou V. M. Mokienkem.

V 2. části autorka popisuje fond somatických frazémů tradičních (užívá i námi od 80. let voleného pojmenování, nikoli tedy staršího označení frazeologismy lidové). Ty vymezuje relativně široce (zařazuje sem např. i synonymní náhrady ze světa zvířat, frazémy s výrazy jako *rypák*, *drápy*, bere v úvahu i tzv. přenesené „významy“ (= pojmenování), počítá i s tělesnými tekutinami, ale opomíjí některé exkrementy (moč, lejno, ...) a jejich ekvivalenty, aniž by to zdůvodnila. Tím se ochudila o výrazný materiál, možná se záměrem vyhnout se vulgarismům (?).

I tak celkový počet zjištěných somatických komponentů dosáhl 87 v tisících sledovaných frazémů; nejčastěji užitými somatismy byly *oko*, *hlava*, *ruka*, *srdce*, *noha*, následovány komponenty *jazyk* a *nos*. Šest prvně jmenovaných se uplatnilo téměř v polovině všech frazémů, v některých z nich až čtyři somatismy najednou.

Pro kvantitativní charakteristice frazémů autorka přistupuje k analýze formální struktury frazémů se zjištěním, že jádrem frazeologie jsou frazémy se syntaktickou stavbou (aplikuje pojmosloví syntaxe). Tak dochází k tomu, že reflexivní derivací vznikají na základě slovesných frazeologických jednotek frazeotextémy (*otevřít někomu oči* > *oči se někomu otevřely*), za příklad identické

struktury volných syntaktických spojení udává transformované struktury jako výsledek permutace (*postavit něco na hlavu > něco/to je postavené na hlavu*, v češtině i *postaveno*).

V této kapitole rozebírá a zevrubně popisuje strukturně-sémantické modely frazeolexémů (s různou stavbou) a frazeotextům s větnou a souvětňnou stavbou. Kapitulu končí výkladem o variantnosti frazémů.

Mezi frazeotexty pochopitelně převažují frazémy se stavbou jednoduché věty, z toho nejvíce s převahou dvojjmenné – nepochybně se za věty pokládají i tzv. větné ekvivalenty (dříve: jednočlenné věty neslovesné), ukázalo se, že zcela okrajový je mezi frazémy typ složeného souvětí.

Za nejceněnější považují třetí část knihy, pojednávající o dynamických tendencích. Lze jen souhlasit s jejími výpověďmi, že systémový a komunikační přístup k jazyku není protikladný, stejně jako frazeologické jednotky, univerzální lidský fenomén, patří k frekventovaným prostředkům v mnoha komunikačních sférách pro jejich reprodukovatelnost, pragmatický aspekt a relevantní textotvorný potenciál.

Autorka, stejně jako my už v první polovině 80. let, získala impuls k výzkumu frazeologie z odborné literatury, v níž se tvrdilo, že frazémy ustupují (s. 114–115), a studiem dospěla k dynamice v (somatické) frazeologii obdobně jako my ve stati *Dynamika frazeologie* (Čechová, 1986). Šetření podrobila vysokoškoláky, s nimiž pracovala týmiž metodami jako my; naše výzkumné studie měla k dispozici (až na výše jmenovanou stat) a věrně je interpretovala; je přínosné, že se nespokojila jen s proklamací respondentů, zda znají – neznají zadaný frazém (na rozdíl od D. Bitterové – F. Schindlera, 2007).

Dále ověřovala výskyt somatických frazémů i v médiích a excerpovaný materiál zpracovala v tabulkách a grafech, pro malé rozdíly barevné je bohužel obtížné identifikovat v nich výsledky. Zajímavé je, že výsledky preferenčních využití frazémových variant s nejčastějšími lexémy (*hlava, oko, ...*) v denním tisku bylo téměř identické s jejich uplatněním u studentů.

Shodně s českými výsledky zkoumání frazeologie v komunikaci konstatuje autorka expresivizaci frazémů (my mluvíme dokonce o vulgarizaci). Na rozdíl od slovenských šetření (např. V. Kováčové o sotáckých nářečích) nemůžeme z vlastní zkušenosti výzkumné potvrdit uchovávaní specifických nářečních frazémů – v tom je možná situace na Slovensku poněkud odlišná od české.

Cenné je mezijazykové srovnávání. Už první sonda na 150 somatických frazeologických jednotkách ukázala značnou shodu slovenských frazémů s českými, ruskými, ale i francouzskými: 53 % se vyskytuje shodně ve všech čtyřech jazycích, 25 % ve třech, 21 % ve dvou (č. a sl.), jen 1 % nemělo příslušný ekvivalent v žádném z těchto jazyků.

Následující stránky obsahují přehled čtyřjazyčných ekvivalentních frazeologických jednotek se somatismy *ruka, oko, hlava, srdce* – zde bychom mohli vznést jisté pochybnosti o jednotlivých českých ekvivalentech – např. *mít po něčem těžkou hlavu, mít něco na zádech* (srov. z něčeho si dělat těžkou hlavu, mít něco na krku / na hřbětě) apod., event. některé ekvivalenty chybějí: k *nemít pevnou hřbtovou kosť* lze v češtině uvést: *nemít (pevnou) páteř* apod. K jmenované čtveřici jazyků podotkněme: bylo by jistě vhodné srovnávat s dalšími sousedními jazyky, polštinou a němčinou – tak snad v budoucnosti...

Je-li základní vlastností frazémů ustálenost, zní název kapitoly 3.2 *Nóvum ve frazeologii* paradoxně, ale autorčin název je oprávněný, jak vykládá v kapitole o variantách, aktualizacích a nových frazémeh (lze je označit za neologismy). Neregistrované frazémy bychom automaticky

neztotožňovali s neologismy, např. *zůstali mu jen oči pro pláč, mít smrt v očích*. Jsou – alespoň v češtině – běžné, ale ani v ní nejsou vždy registrovány ani ve velkých slovnících, u nás např. v *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (2009), protože se nemusí vyskytovat v komunikaci mediální aj. veřejné (mnohé frazémy jsou omezeny na mluvu profesní, slangovou, skupinovou, ...).

Autorka sebrané frazémy pečlivě vykládá a výklady zdůvodňuje. Jak víme, je to velmi obtížná práce, ba i velký kolektivní reprezentativní slovník obsahuje ve výkladech některých frazémů sémy navíc, jiné mohou scházet. I to se autorce přihodilo: srdce lze vložit do sportu, ale i do boje, *byť tvárou něčeho* neznamena jen „propagovat něco“.

Neobyčejně bohatý shromážděný materiál je nejen poctivě, důkladně analyzován, vykládán a interpretován, ale uvádějí se i výrazy synonymní. Bylo by možné doplňovat i výrazy antonymní, ovšem jsme si vědomi toho, že antonymie ve frazeologii není a nemůže být tak samozřejmá jako synonymie, nabízí se jen u výrazů hodnotících.

Obdobně jako jsme pozitivně přijali tvrzení o novu ve frazeologii, stejně příznivě hodnotíme výklad opozice analogie a anomálie s výklady následujícími (s. 201n.). Snad však měla být rozlišena aktualizace, aktualizací derivace a transformace (s. 205) – o ní viz dále, uvítali bychom zřetelné vymezení aktualizací, variant a neologismů (s. 208–209). Tím by byl čtenář připraven na recepci následující klasifikace uplatnění frazeologických jednotek (uznání a neuznání té které podoby). Tady bychom ještě podotkli, že i zdánlivě nefunkční užití frazémů (s. 221) může být funkční, záměr totiž může být různý: humor, paradox – někdy je obtížně identifikovatelný.

Výklad o vztahu jazykové inteligence a jazykové kooperační a komunikační kompetence na základě výzkumného vzorku studentů slovakistiky je vcelku přesvědčivý, ale míru tolerance a opatrnosti při výkladu frazémů bychom ještě zvýšili, i když samozřejmě nezáměrné posuny typu *je to dobrák od kosti > fešák od kosti*, pokud nejde o humor, nejsou přijatelné. Domníváme se však, že například lze přijmout *zaborili nos do piesku a nemôžu si pomoci*, obdobně i *v/o jednom těle a (= ale) dvoch duších* (s. 238) – v tomto případě jde třeba o ironii.

Na rozdíl od ostatních komunikačních sfér je sonda do umělecké literatury nepatrná, vlastně jde o jistý přídavek. Umělecká literatura se rozprostírá po všech útvech a sociolektech jazyka, takže by musela být zkoumána na mnohem větším vzorku rozmanitých druhů textů i respondentů různého věku, sociálního zařazení, ale to už by překročilo hranice zkoumaného tématu.

V rozsáhlé, materiálově bohaté práci jsem našla málo nedostatků věcných, i ty vznikly pravděpodobně jen nedopatřením, viz s. 79: determinované substantivum v předložkovém či předložkovém (sic!) pádu (srov. *človek měkkého srdca, človek bez chrbtovej kosti*), za frazeologické jednotky bez slovesa se uvádí *nohy, akoby plával na sude* (s. 87). Čtenář by také jistě uvítal vymezení v knize užívaných pojmů při jejich prvním výskytu, aby netápal nad jejich významem, viz *prvovzor, funktor, operátor* (s. 65 aj.), obdobně žádoucí by byl přesný popis značek (před jejich užitím) – nejsou nám jasné vztahy mezi příklady a mezi schématy s užitím *s* (s. 59–63, viz např. *S* – V – s – adv*); zdá se, že se ne zcela systematicky pracuje s hledisky syntaktickými a slovnědruhovými, viz *S – V – adv*, když podle seznamu zkratk *adv* značí adverbíale, nikoli adverbium; zaměňuje se u slova *akurát* adverbium za částici (*padnúť akurát do ruky*).

Chápeme, že u tak rozsáhlého textu se autorka neubránila opakování, návratům k už probrané problematice (stačilo text proodkazovat či ho více kondenzovat). Výše formulované připomínky jsou dílčí povahy a zcela okrajové a nic nemění na tom, že jde o dílo záslužné, pozoruhodné autor-

činým rozhledem po odborné literatuře, rozsáhlou excerpcí materiálu, jeho analýzou a zevrubným výkladem i z něho vyplývajícím zobecněním.

Pro Čecha je velmi zajímavé srovnávat frazémy slovenské s českými i dalšími jinojazyčnými. Přitom si uvědomme, že některé ze slovenských čeština nemá, nebo má ekvivalenty založené na jiné obraznosti (srov. *dbať o niečo ako pes o piatu nohu, vidieť niekoho rad ako oči chren*), a to nemluvíme o odlišnostech daných syntaktickými (a samozřejmě lexikálními a morfológickými) vlastnostmi slovenštiny i odlišným stupněm využití různých frazémů v řečové praxi.

Monografie Dany Balákové se zařadila čestně po bok významných děl slovenské frazeologie, podstatně obohatila frazeologickou literaturu slovanskou, nejen svým podrobným zpracováním dynamiky somatických frazémů, ale i obecnými výklady o stavu a pohybu ve frazeologii.

LITERATURA

- BALÁKOVÁ, D. (2005): *Slovenská somatická frazeológia*. Disertační práce. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta.
- BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F. (1997): *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha: Karolinum.
- ČECHOVÁ, M. (1986): Dynamika frazeologie. *Naše řeč*, 69, s. 178–186.
- Frazeológia v škole* (1989). Bratislava: SPN.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009). 1.–4. díl. Praha: Leda.

Marie Čechová

Katedra bohemistiky PF UJEP
České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem
m-cechova@seznam.cz

Čeština v negližé – očima bulharských lexikografů

Janko Báčvarov i kolektiv: Kraták češko-bálgarski rečnik na neknižovnata leksika. Malý česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby. Bohemia klub – Goljama češka biblioteka. Sofía: ETO, 2011. 243 s.

Dvojjazyčný česko-bulharský slovník nespisovné češtiny (neboli češtiny v „negližé“, jak je metaforicky nazvána ve slovníku na s. xxiv) je výstupem projektu uskutečněného na Fakultě slovanských filologií Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského v letech 2008–2010. Cílem projektu bylo dát bulharským vysokoškolským studentům i dalším zájemcům z řad bulharské veřejnosti do rukou příručku, která by jim pomohla orientovat se v „tak trochu jiné češtině“, než jaké se učili či učí při studiu bohemistiky a slavistiky a jaká jim byla či je předkládána v normativní literatuře. Je samozřejmě, že v základní literatuře oboru, ať jde o osvědčenou, po léta s úspěchem používanou učebnici češtiny od L. Kroužilové (2001), o mluvnicí češtiny od M. Mladenovové